

Voorwoord

Ahmed Kathrada werd in 1964 tot levenslang veroordeeld in het Rivonia-proces, samen met onder anderen Nelson Mandela. Hij zat vijftwintig jaar gevangen en sinds zijn vrijlating heeft hij diverse functies bekleed: als parlementair adviseur van president Nelson Mandela en als voorzitter van de Museum Council, het bestuur van Robbeneiland. In 2004 stond hij op nummer zesenvestig van de SABC 3, de lijst van de honderd belangrijkste Zuid-Afrikanen van de South African Broadcasting Corporations.

Mijn blijvende indruk van Christo Brand is dat hij een heel goed mens is. Hij is niet iemand die zich bezighoudt met politiek, maar eerder een zeer zorgzame man die risico's nam voor anderen, risico's waardoor hij zelf in ernstige problemen had kunnen raken.

Zijn boek verhaalt voornamelijk over zijn relatie met Mandela tijdens diens gevangenschap, maar ook ik heb de medemenselijkheid van Christo ondervonden terwijl ik opgesloten zat. Ik kende hem nauwelijks toen ik vanaf 13 juni 1964 tegelijk met Madiba op Robbeneiland zat. Pas toen ik in 1982 werd overgeplaatst naar het vasteland, naar de Pollsmoorgevangenis, kreeg ik veel te maken met Christo.

We beseften allemaal dat hij een goed mens was, iemand die ons kon helpen, maar we werden door Madiba gewaarschuwd dat we geen misbruik van de jonge bewakers mochten maken waardoor zij in de problemen konden raken. Hij vroeg ons Christo niet te gebruiken voor politieke zaken, zoals het versturen van geheime berichten enzovoort, en dus deed hij dergelijke

dingen niet voor ons. Maar hij deed wel heel veel andere dingen.

Een van mijn beste herinneringen aan hoe anders Christo was dan de wrede bewakers aan wie we vóór hem gewend waren, is die aan een bezoek van Dullah Omar, mijn advocaat. We hadden al langere tijd geprobeerd toestemming te krijgen voor zijn bezoek en ik zag mijn kans schoon toen de gevangenisautoriteiten me geen toestemming wilden geven om me in te schrijven voor een masteropleiding, nadat ik tweemaal een bachelorgraad had behaald aan de universiteit van Zuid-Afrika. Ik dreigde de zaak voor het gerecht te brengen en vroeg een bezoek van Dullah aan.

Bij een van de eerste keren dat hij kwam, bracht Dullah samo-sa's mee, twee pakketjes. Het eerste gaf hij aan de bewakers en toen die dat eenmaal hadden geaccepteerd, vroeg hij of ik het andere pakketje mocht hebben. Christo liet dat toe. Destijds had Dullahs vrouw, Farida, een groente- en fruitstal op de Salt Rivermarkt in Kaapstad, dus spraken we toen met Christo af dat hij daarheen zou gaan om er fruit voor ons allemaal op te halen, waarbij ze hem ook groenten en fruit voor zijn eigen gezin meegaf. Daarna kwam Dullah altijd officieel op bezoek als mijn advocaat, maar had een aktetas vol eten bij zich – er viel nergens een wetboek te bekennen. Christo wist dat, maar verkoos het niet te zien.

Nog beter waren de extra bezoeken die Christo voor me regelde: bezoeken van mensen die ik normaliter niet had mogen ontvangen, zoals professor Fatima Meer, andere politieke activisten en extra familieleden. Ik zal de dag waarop een nichtje van mij in Kaapstad ging trouwen nooit vergeten: Christo regelde dat bijna alle bruiloftsgasten illegaal in de gevangenis bij mij op bezoek konden. Hij richtte boven een speciale bezoekersruimte in en ik heb hen allemaal even gezien, de volwassenen én de kinderen. De kinderen zag ik één of twee minuten; ze liepen in een langzame rij door de kamer, de ene deur in en de andere weer uit.

De ruimte werd gevuld met vrolijkheid en licht, iets wat voor een gevangene heel zeldzaam is en een geweldige ervaring was voor mij. Met de volwassenen had ik iets meer tijd. Ze kwamen een voor een de kamer binnen; als de een wegging, verscheen de volgende.

Christo bracht me ook naar andere politieke gevangenen die in de Pollsmoorgevangenis zaten, iets wat voor hem in wezen gevaarlijker was dan voor mij. Het was in de jaren tachtig – de periode van de noodtoestand, toen door het hele land duizenden antiapartheidsactivisten gevangenzaten. De meesten waren activisten van de West-Kaap, maar in de Pollsmoorgevangenis zaten er zelfs ook enkelen van de Oost-Kaap. Hun eigen familie wist niet waar ze waren of hoe ze het maakten, maar Christo liet toe dat ik hen ontmoette. Op een dag nam hij me mee naar Trevor Manuel, die nooit bezoek mocht hebben. Trevor, die later – onder Madiba en andere presidenten – minister van Financiën was, zat al twee jaar in eenzame opsluiting toen Christo me meenam naar zijn gevangeniscel.

Het was een heel belangrijk moment voor Trevor om mij in zijn cel te zien en met me te praten. Wij waren de twintig jaar dat we in de gevangenis zaten, onzichtbaar geweest voor de buitenwereld. Er circuleerden alleen wat oude foto's van ons, waarop we er natuurlijk veel jonger uitzagen. In die periode was het zelfs wettelijk verboden om zo'n foto in je bezit te hebben. De impact van een bezoek aan hem, waarbij ik hem de groeten overbracht van Madiba en Walter Sisulu en alle anderen, was enorm; het gaf hem een geweldige positieve impuls. Christo liet ook toe dat ik hem op een gegeven moment een inspirerend gedicht gaf.

Een andere keer nam hij me mee naar Matthew Goniwe, een activist van de Oost-Kaap die na zijn vrijlating door de veiligheids politie is vermoord.

Omdat we zo geïsoleerd van de buitenwereld waren in de gevangenis, wisten we niets over aids en het was Christo die ons

vertelde dat er in Pollsmoor zeven ANC-guerrilla's waren binnengebracht die in Angola waren gearresteerd en seropositief waren. Op een dag waren we buiten en kwamen ze op ons afrennen om ons te omarmen. Nadien maakten we ons zorgen of we door hun omhelzing misschien besmet waren geraakt. Later, toen we al in onze cellen waren opgesloten voor de nacht, zagen we Christo toevallig op de luchtplaats heen en weer lopen met zijn arm om de schouders van deze jongens heen geslagen. Dat beeld van Christo met die seropositieve gevangenen, zeker toen we zagen hoe hij zich op zijn gemak voelde met die jongens, en later het zien van prinses Di met een seropositief kind, stelde ons gerust.

Omdat het moeilijk was om in de gevangenis met de andere activisten te communiceren, hadden we de gewoonte om luid onder hun cellen te gaan staan praten, zodat ze konden horen waarover we het hadden. Dat was de manier waarop we informatie doorspeelden. Christo had dat natuurlijk in de gaten, maar hij ondernam niets om die communicatie te verstoren. Nog een daad van medemenselijkheid van hem.

Toen we in 1989 uiteindelijk werden overgeplaatst naar een gevangenis in Johannesburg – voor slechts een paar dagen, omdat we daarna werden vrijgelaten –, had ik twee televisies. Ik liet er één voor de andere gevangenen bij Christo achter, en hij heeft toen geregeld dat ze die inderdaad kregen. De andere heeft hij bij hem thuis in de garage gezet en vijf jaar later aan me teruggegeven toen ik weer in Kaapstad kwam wonen omdat ik deel uitmaakte van het parlement.

Een van de belangrijkste dingen die Christo voor me deed, gebeurde op een dag in 1986, een paar maanden nadat Madiba geïsoleerd was in een eigen cel en dus niet meer bij ons zat. We hadden geen notie van alles wat zich afspeelde. Christo kwam naar me toe en zei: 'Ik moet u iets vertellen, maar het is informatie die niet gedeeld kan worden met Sisulu en de anderen.'

Ik antwoordde: 'Nou, vertel het dan maar niet.'

Maar natuurlijk vertelde hij het me toch: 'Gisteravond hebben we Madiba naar het huis van Kobie Coetsee gebracht, de minister van Justitie.' En dat was voldoende voor ons, daarmee wisten we dat Madiba besprekingen voerde met de vijand. Niet lang daarna mocht Madiba bij ons op bezoek komen en vertelde hij ons dat er, op zijn instigatie, gesprekken werden gevoerd om de regering zover te krijgen besprekingen met het ANC te beginnen.

Ook als hij een uitstapje met Madiba had gemaakt, vertelde Christo ons dat, wanneer en waarheen. Vaak was dat het enige nieuws dat we hadden over Madiba en het was onnoemelijk belangrijk voor ons.

In de weekenden, wanneer sergeant James Gregory – een andere bewaker – geen dienst had, liet Christo me de brieven zien die Gregory had achtergehouden voor mij. De post werd jarenlang bewaard, samen met de *Indicator*, een wekelijkse antiapartheidskrant die Ameen Akhalwaya was begonnen en me altijd toestuurde. Christo gaf me, als hij kon, elke keer een hele stapel.

En verder bakte zijn vrouw met Kerstmis natuurlijk een taart voor me. Dat deed ze ieder jaar en dan bracht Christo die taart voor me mee, een traditie die tot op de dag van vandaag voortduurt.

Een bewaker als Christo maakt een enorm verschil in het leven van een gevangene. Onze eerste bewakers waren brutaal en wreed, zelf eigenlijk haast criminelen, hoewel ze ons natuurlijk nooit met een vinger hebben aangeraakt. Toen de jongere bewakers kwamen, veranderde alles omdat zij niet tegen ons waren geïndoctrineerd. Maar desondanks was Christo uitzonderlijk vanwege zijn vriendelijke en menselijke gedrag jegens ons, zelfs vergeleken met de anderen uit de nieuwe lichte cel.

Na onze vrijlating is onze relatie blijven bestaan en toen Christo ontslag nam uit zijn baan in het gevangeniswezen, heb

ik hem geholpen werk te vinden bij het kantoor van de Constitutional Assembly. Later, toen hij ander werk zocht, heeft hij via mij zijn huidige baan bij het Robben Island Museum gekregen.

Christo werkt hard, staat altijd klaar om met wat dan ook te helpen en is bereid overuren te draaien – wat lang niet voor iedereen geldt. Hij heeft de leiding over de winkel bij de Nelson Mandela Gateway en maakte die winstgevend. En dat is niet het enige: hij houdt ervan om een praatje te maken en is daarom een uitstekende pr-man. Om een voorbeeld te noemen: ooit kwam er terwijl ze op weg was naar Robbeneiland een vrouw de winkel in om een fles water te kopen. Christo hoorde haar accent en vroeg haar – typisch Christo: ‘Bent u Amerikaanse?’

‘Ja.’

Zonder verdere inleiding vervolgde hij: ‘Kent u een man die Robert Vassen heet?’ (Dat is een vriend van mij die toen doceerde aan de Michigan State University.)

Ze antwoordde: ‘Ja, die ken ik. Hij is zelfs een vroegere collega van me.’

Mijn boek, *A Simple Freedom*, was net uit, maar mocht nog niet verkocht worden. Christo had al een doos met enkele exemplaren in de winkel en zonder mij om toestemming te vragen informeerde hij: ‘Zou u geïnteresseerd zijn om dit boek te kopen?’

‘Jazeker.’

‘En zou u graag hebben dat Kathrada zijn handtekening erin zet?’

En zo ontmoette ik haar, professor Marcie Williams. Toen is er een hechte vriendschap ontstaan die nog altijd bestaat. Ik heb zelfs een eredoctoraat ontvangen van de universiteit van Massachusetts. Uiteindelijk is dat allemaal voortgekomen uit die ene fles water.

Ik hoop van harte dat Christo’s boek *Vriendschap in gevangenschap* het respect en de aandacht krijgt die het verdient, omdat dit verhaal een waardevolle aanvulling is op alles wat er is ge-

schreven over gevangenzitten in de apartheidsperiode, en het bovendien is geschreven door een goed mens. Daarbij is het het eerlijkste verslag dat ik ooit van een bewaker over zijn contact met Mandela heb gelezen en alleen daarom al verdient het alle lof. Ik wens Christo alle succes van de wereld.

Ahmed Kathrada

Oktober 2013

Proloog

Nelson Mandela groeide op in de groen met gouden heuvels van Zuid-Afrika's Oost-Kaap. Het waren de gelukkigste jaren van zijn leven, vertelde hij me eens: zijn jeugd in het dorpje Qunu waar hij in alle vrijheid met zijn vrienden speelde – met zijn katapult vogels uit de lucht schoot, fruit uit de bomen plukte, vissen ving met een kromgebogen spijker en warme melk dronk uit de uiers van een koe.

Soms hoedde hij schapen, net zoals ik in mijn jeugd, en net zoals ik speelde hij buiten tot het donker werd waarna hij terugging naar het huisje waar zijn familie woonde om daar te eten en bij het vuur te luisteren naar de verhalen van zijn moeder.

Als jonge jongen merkte hij niets van apartheid. In de kleine, veilige wereld waarin hij leefde was er geen sprake van openlijke discriminatie. Zijn jeugd op het platteland in de Xhosa-gemeenschap waartoe hij behoorde was beschermd en geborgen.

Ik was me als kind ook niet bewust van de hardvochtige raciale beperkingen in ons land. Mijn vader werkte als voorman op een boerderij op het vruchtbare land van de West-Kaap. Mijn hele jeugd speelde ik met zwarte en gekleurde kinderen, kinderen die ook op de boerderij in Stanford woonden, vele kilometers van de stad vandaan.

Achteraf gezien had zowel Mandela als ik een onschuldige en fijne jeugd, hoewel die van mij zich tientallen jaren later afspeelde. We zijn allebei opgevoed volgens christelijke tradities en allebei hadden we strenge, maar liefdevolle ouders, die ons met beloningen en straffen leerden wat goed en fout was. De wereld draaide om het gezin en de familie waar je deel van uitmaakte.

Hij en ik, in contrasterende werelden, kregen ieder op onze eigen manier te maken met de harde wreedheid van de apartheidswetten. Werelden die jaren later met elkaar in botsing kwamen toen we allebei op Robbeneiland zaten, de sombere en zwaarbeveiligde gevangenis waar hij een levenslange straf uitzat en ik zijn bewaker was.

Ik was negentien toen ik Nelson Mandela ontmoette. Hij was zestig. Tot op die dag had ik nog nooit gehoord van hem of het ANC – het Afrikaans Nationaal Congres. Ik wist niets van de diepere redenen waarom hij en zijn kameraden bereid waren te sterven voor hun ideaal.

Ik ontmoette een bescheiden en hoffelijke man, die tegelijkertijd de onbetwiste, invloedrijke leider was van een groot deel van de vele politieke gevangenen die hun straf uitzaten op Robbeneiland. Als hij gelucht werd en de andere gevangenen hem konden zien, begonnen ze te scanderen: ‘Amandla! Macht aan het volk!’ Dan zongen en schreeuwden ze en staken ze hun gebalde vuisten omhoog in de powergroet.

Hij kon niet laten merken dat hij hen hoorde, dat was tegen de regels. Hij moest gewoon doorlopen en kon hoogstens een kort, haast onmerkbaar knikje in hun richting geven.

Mandela was de charismatische leider van al die gevangenen, de reden dat zij op Robbeneiland vastzaten, maar desondanks hebben de meesten van hen hem niet één keer ontmoet. Ook dat was tegen de regels.

Mandela, een groot leider maar ook een modelgevangene, maakte diepe indruk op me en zette mijn jonge geest aan het denken. Hij accepteerde de reglementen van de gevangenis volledig en eerbiedigde mijn werk. Hij begreep dat ik hem aan een keihard regime moest houden omdat we het daar anders allebei niet zouden overleven. Ik heb hem vloeren zien schrobben, zijn toilettemmer zien legen, de luchtplaats – soms op zijn knieën – zien schoonmaken en, samen met een paar medegevangenen, in

een klein tuintje zien werken waar hij pepertjes en groenten kweekte om wat meer variatie in het smerige gevangeniseten te brengen.

Ik was nauwelijks meer dan een jongen, maar hij sprak me aan met 'Mr. Brand'. Ik noemde hem 'Mandela'. Hoewel we uit twee totaal verschillende werelden kwamen, werden we in de loop van de tijd goede vrienden die elkaar hielpen en dingen voor elkaar overhadden.

Na achttien lange en moeilijke jaren op Robbeneiland werd Mandela overgebracht naar de Pollsmoorgevangenis op het vasteland, in een poging van de regering de top van het ANC te breken. Ik werd ook naar Pollsmoor overgeplaatst.

Later werd hij naar de Victor Verstergevangenis overgebracht, waar hij een privéwoning kreeg en de voorzichtige besprekingen met regeringsleiders voerde waarmee hij tijdens zijn isolatie in Pollsmoor was begonnen. Uiteindelijk ontwikkelde hij zich tot de sleutelfiguur die een einde zou maken aan de donkerste periode van de geschiedenis van Zuid-Afrika. Na een aantal martelend traag verlopende onderhandelingen die jarenlang duurden, belandde het verzoeningsproces eindelijk in een stroomversnelling. Ook in die periode was ik zijn bewaker.

Op de dag van zijn vrijlating zou hij als vrij man, met zijn vrouw Winnie aan zijn zijde, de gevangenispoort uit lopen. Er mocht nergens een bewaker te zien zijn. Dus volgde ik dat bijzondere moment thuis op de televisie, met een brok in mijn keel en tranen in mijn ogen. Het was bijna niet voor te stellen, maar onze gezamenlijke reis was ten einde. Tenminste, dat dacht ik.

Een paar weken later belde hij me op. Hij wilde bijpraten, zei hij. En sinds dat moment is hij terug in mijn leven en maak ik de belangrijkste momenten van dat van hem weer mee. Ik vind het een grote eer dat ik nog altijd word beschouwd als lid van zijn familie.

Mandela schreef zijn *De lange weg naar de vrijheid* en ik liep een

deel van die weg met hem mee. Het was een ongelofelijke reis die mijn leven van tegenwoordig nog steeds voor een groot deel bepaalt, net zoals het bepalend was voor het zijne.

In werkelijkheid begon mijn leven vele jaren later dan dat van hem: een blanke Afrikaanse jongen, geboren in de cultuur die van Mandela een revolutionair maakte, die nooit had kunnen vermoeden dat deze grote man zo bepalend zou zijn voor zijn leven.